

УДК 334.732.6

**ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА
ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ
ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

Єременко Д. В.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри обліку та оподаткування

Таврійського державного агротехнологічного університету

Анотація Стаття присвячена аналізу теоретичних та методичних підходів щодо дослідження напрямків конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств. Обґрунтовано необхідність використання інституційного підходу щодо оцінки стану та перспектив функціонування сільськогосподарських підприємств сімейного типу. Проаналізовано специфіку функціонування фермерського господарства як результат взаємодії системи соціально-економічних інститутів. Автор підкреслює об'єктивний історичний характер становлення вітчизняного фермерства. Доведено, що представники даного сегменту аграрного підприємництва формально являють собою домогосподарства, які переважно функціонують в сільській місцевості та створюють аграрну продукцію на товарних засадах. В статі зазначається, що соціальна складова інституту фермерства включає в себе функції щодо забезпечення фінансової бази для сталого розвитку сільських територій як сукупності спільнот, що стабільно мешкають та пов'язані міжособовими зв'язками.

Ключові слова: фермерське господарство, соціально-економічна сутність, інституційний підхід, сімейно-трудове господарство, методологія, аграрне виробництво.

Актуальність проблеми. Характер процесів, які визначають систему сучасних економічних відносин, зростання ролі утворень формального та неформального типів як господарських агентів разом із зниженням ролі держави, чії установи практично неспроможні адекватно регулювати ситуацію як в макро- так і мікроекономічному просторі, внаслідок зростання ступеня її невизначеності, обумовлюють необхідність

дослідження економічної діяльності з урахуванням впливу на значення всіх учасників, що є характерною рисою інституційного підходу. Інституційний підхід являє собою систему принципів, що передбачають інтерпретацію дійсності на базі інституційних теорій, причому в якості об'єкту дослідження можуть виступати як організації, так і існуючі правила, норми та моделі соціально-економічної поведінки, а також когнітивні образи та уяви.

Одним з невирішених теоретико-методологічних питань, що мають місце в даному аспекті, є невизначеність щодо ідентичності або нетотожності термінів «інститут» та «інституція», що, в свою чергу, створює певні суперечності як суто теоретичного, так і методико-практичного характеру, оскільки зміни у теоретичному базисі передбачають відповідні трансформації подальшої наукової надбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку вітчизняного аграрного сектору з позицій інституційного підходу, а також теоретико-методологічні аспекти інституційного підходу як способу пізнання сучасного стану соціально-економічних відносин знайшли своє відображення в працях М.В. Дубініної, Т.М. Лозинської, П.Т. Саблука, О.Г. Шпикуляка та ін. Проте, на нашу думку, потребують додаткового вивчення інституційні аспекти функціонування системи малого аграрного бізнесу.

Мета роботи. Метою дослідження є дослідження особливостей функціонування вітчизняних фермерських господарств як складової аграрного підприємництва крізь призму інституційного підходу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Т.М. Лозинська, вказуючи на розбіжності у текстах українських, російських та англійських варіантів термінів «інститут», «інституція», «institute» та «institution», наголошує на те, що використання в науковій літературі двох термінів – «інститут» і «інституція» – не лише не вносить нічого нового в теорію

інституціоналізму, а й породжує методологічну плутанину, наслідком якої є поширення практики використання контекстуальних дефініцій цих понять. [6].

На нашу думку, даний підхід є досить суперечливим, оскільки, по-перше, сучасна наука (в т.ч. економічна) намагається досліджувати не тільки самі процеси, а й причинно-наслідкові зв'язки між діями учасників, їхніми цілями та результатами і наявність логічного ланцюгу «інституція» - «інститут» дозволяє певною мірою це прояснити. По-друге, спрощення теоретико-методологічного інструментарію за рахунок його скорочення може бути позитивно сприйнято лише студентською аудиторією, але не науковою спільнотою. Розглянемо найпростішу систему взаємозв'язків між інституціями та інститутами для підтвердження тезису щодо обґрунтованості одночасного використання даних термінів в процесі наукового дослідження (рис 1).

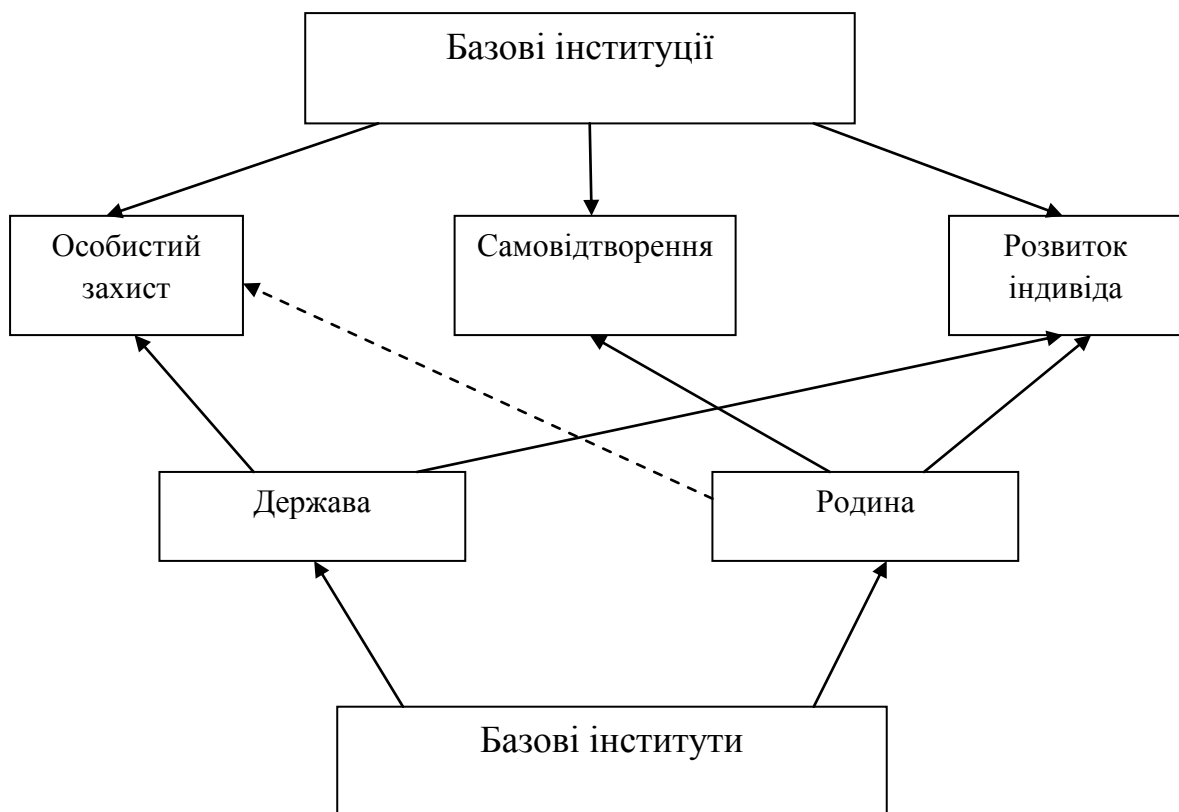

Рис. 1. - Взаємодія між базовими інститутами та інституціями
Джерело Авторська розробка

Наведена схема відображає взаємну відповідність базових інституцій, дотримання яких є обов'язковою умовою для виживання будь-якої істоти та забезпечення подальшого сталого розвитку колективного співтовариства осіб, а також інститутів, що беруть на себе виконання відповідних функцій. Ми умисно спростили характер взаємовідносин, оскільки сучасні соціально-економічні реалії не тільки передбачають наявність первинних та вторинних інститутів, а й характеризуються трансформацією їхньої ролі та функцій, виходячи з рівня розвитку соціально-економічних відносин у суспільстві.

Саме тому свого часу П.А. Столипін намагався сформувати на селі інститут фермерства, надавши йому надалі адміністративно-контрольні функції за діяльністю селян, які фактично втратила держава із ліквідацією інституту кріпацтва. Як відомо, тривалий час в радянський період значну частку функцій сім'ї щодо розвитку дитячої особистості приймала на себе держава, формуючи відповідний психотип людини. За сучасних умов, у випадку низької ефективності держави як засобу забезпечення індивідуального захисту відповідні повноваження приймає на себе населення. Таким чином, аналізуючи систему елементів певного ланцюгу «інституція» - «інститут» в сфері виробничих, освітніх, політичних та інших відносин, можливо більш чітко визначити функції кожної складової, а також спрогнозувати можливі сценарії розвитку самого ланцюгу.

Як зазначає В.Ф. Горшенін, для інституціонального підходу притаманна більша реалістичність, за якою індивід, фірма або держава мають функціонувати за умов невизначеності, неповної або викривленої інформації. Інституціоналісти не розглядають економіки як систему, що здатна функціонувати в стані оптимальної рівноваги, припускаючи можливість нерівноважних ситуацій або наявності декількох точок рівноваги, які не завжди є оптимальними, забезпечуючи тим самим альтернативність у прийнятті управлінських рішень в різних ситуаціях[1].

Інституційні моделі менш формалізовані, тому в рамках інституційного прогнозування можна зробити набагато більше різних прогнозів. Інституційний підхід пов'язаний з аналізом конкретної ситуації, що призводить до більш узагальненим результатам, тому він є більш практичним і наближеним до реальності. Моделі інституційної економіки більш гнучкі і здатні трансформуватися в залежності від ситуації. Основними положеннями інституційного підходу прийнято вважати наступні:

1. Людина є не тільки продуктом природи, але результатом розвитку суспільства. Зрозуміти людську природу, її вплив на створення суспільного багатства можна лише через різноманітну систему суспільних відносин, що виникають як результат взаємодії людей в процесі відтворення їхнього спільного життя.

2. Різноманітні індивідуальні властивості і здібності особистості під впливом системи суспільних відносин набувають певного соціального способу свого існування, стаючи носіями домінантних виробничих відносин.

3. Найважливішими інструментами вказаного перетворення є суспільні інститути, від стану і розвитку яких залежить процес відтворення людини як соціальної істоти.

В цьому аспекті слід звернути увагу на сучасні тенденції в розвитку вітчизняного фермерства, а саме намагання урядовців збільшити кількість сільськогосподарських підприємств сімейного типу за рахунок набуття відповідного статусу сільських домогосподарств, що здійснюють свою діяльність більшою мірою на товарних засадах. Водночас забезпечення їхньої ефективної економічної діяльності як конкурентоспроможної підприємницької одиниці вимагає дослідження специфіки процесів в сфері соціального управління діяльністю індивідів.

Як відмічає П.В. Разов, сучасне розуміння соціального управління знаходиться саме в сфері інституційної взаємодії, являючи собою самостійне інституційне явище, якому притаманні конструктивні цілі та завдання, цінності, норми, а також практичний досвід застосування у суспільстві. В той же час традиційно пріоритетні позиції держави як суб'єкта соціального управління поступово заміщуються громадськими суспільними утвореннями. Враховуючи той факт, що сучасне суспільство являє собою суму взаємозв'язків між індивідами, управлінський вплив на будь-яку підсистему суспільства призводять до відповідних системних трансформацій та формування нових інституційних реалій [8].

Необхідною умовою ефективного розвитку вітчизняного аграрного сектору є наявність відповідного інституційного забезпечення. Процес формування галузевого інституційного середовища є складним та багатоетапним, враховуючи недостатній рівень активності державних інститутів та взаємний характер впливу суб'єктів аграрного виробництва на економічну діяльність кожного учасника.

Як зазначає М.В. Дубініна, здійснювана аграрна реформа, перш за все, торкнулася інститутів, що сформувалися в галузі. Проте в процесі ринкових трансформацій, які здійснювалися поспіхом, без належного наукового, нормативно-правового та економічного забезпечення, інституційні зміни мали лише косметичний характер. Неєфективність використання наявного потенціалу аграрного виробництва обумовлювалася тим фактом, що стан та характер використання ресурсів (зокрема, система майнових відносин) не відповідала потребам нової інституційної моделі [2].

Це стосується також і проблеми забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств як повноцінної складової системи аграрного підприємництва. Незважаючи на надзвичайно широку рекламу процесу «фермеризації», що супроводжувала

ліквідацію колгоспно-радгоспної системи, коли фермер розглядався спочатку як єдино можлива альтернатива сільськогосподарському виробництву на промислових засадах, реалії сьогодення довели необхідність наявності належної інституційної структури як запоруку ефективного функціонування суб'єкта аграрного підприємництва за сучасних умов.

Невід'ємною складовою конкурентоспроможного розвитку суб'єктів вітчизняного аграрного підприємництва є наявність функціонуючого аграрного ринку, який, на нашу думку, має включати в себе не тільки ринок виробленої продукції, а й ринок засобів виробництва, в т.ч. природних ресурсів, робочої сили тощо. Однією з проблем розвитку вітчизняного аграрного ринку є його безсистемність, домінування крупних агрокомпаній як таких, що визначають попит не тільки на сільськогосподарську сировину, а й на кваліфіковану робочу силу.

Специфіка функціонування фермерського господарства обумовлена тим, що сам факт його виникнення як форми аграрного підприємництва означав поєднання декількох інститутів: домогосподарство, сільська родина, фірма (аграрне підприємство), а також, певною мірою, держави, будучи спадкоємцем сільської общини як власника майнових ресурсів тобто роботодавцем для селян (рис.2).

Домогосподарство, з точки зору інституційного підходу, має наступні специфічні властивості:

1. Відсутність тотожності між поняттями «сільське домогосподарство», «сільський мешканець» та «сільська родина». При цьому цілі діяльності домогосподарств в різних типах економічних систем є різними, що обумовлюється відмінностями формальних та неформальних норм та правил.

2. Домохозяйство трактується як господарюючий суб'єкт, який є елементом відповідної соціальної структури. Конкретні цілі окремого

домогосподарства є результатом впливу з боку як соціального, так і правового середовища, а також, обумовлюються характером взаємодії з іншими домогосподарствами та їх групами.

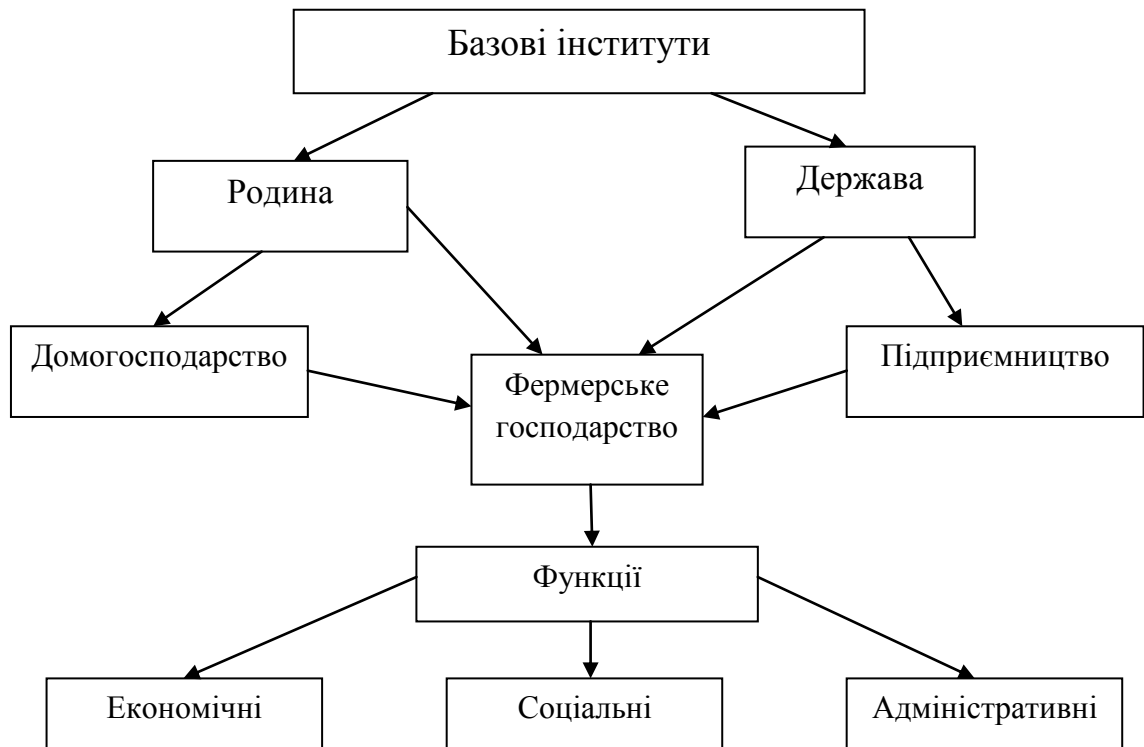

Рис. 2. - Фермерське господарство як елемент інституційного середовища
Джерело Авторська розробка

3. Невизначеність як найважливіша характеристика зовнішніх умов, з якими стикається домогосподарство, що здійснює свою господарську діяльність. При прийнятті багатьох важливих господарських рішень, домогосподарства стикаються з ситуацією, при якій неможливо абсолютно точно спрогнозувати майбутні результати здійснюваного вибору.

4. Обмеженість можливостей членів домогосподарства в зборі та обробці інформації. Однією з проблем ефективного розвитку домогосподарства як елементу соціально-економічних відносин є поєднання відсутності належного інформаційного забезпечення даного процесу із низьким рівнем активності членів домогосподарства щодо моніторингу відповідної інформації.

5. Діалектична єдність потреб та обмежень домогосподарства. Цільові установки домогосподарств в певній мірі залежать від доступності коштів до їх досягнення, що значною мірою визначається процесами, які формують інституціональний простір.

Держава як інститут економічних відносин в сучасних країнах із розвинутою ринковою системою приймає на себе надзвичайно важливі функції із забезпечення сталого розвитку, протидії кризових явищ, тощо, оскільки, як відомо, ринковий механізм є неспроможним до адекватної реакції на циклічні коливання економіки, не виходячи з принципів соціального дарвінізму. Аналізуючи інституційну сутність вітчизняного фермерства як соціально-економічного явища, слід відзначити, що представники даного сегменту аграрного підприємництва формально являють собою домогосподарства, які переважно функціонують в сільській місцевості та створюють аграрну продукцію на товарних засадах. Таким чином соціальна складова інституту фермерства включає в себе функції щодо забезпечення фінансової бази для сталого розвитку сільських територій як сукупності спільнот, що стабільно мешкають та пов'язані міжособовими зв'язками.

Висновки. Процес формування та розвитку вітчизняного фермерства як соціально-економічного інституту, а також вектор відповідної державної політики свідчить про те, що даний сегмент аграрного виробництва розглядається як єдина реальна можливість збереження села як адміністративної одиниці. Підтвердженням цього є та активність, з якою відбувається пошук методів та способів збільшення кількості підприємницьких структур на селі, які засновані на індивідуальній або сімейній праці.

Сюди також слід віднести нормативно-правову діяльність з приводу організації юридичного оформлення товарної групи селянських домогосподарств шляхом їхньої трансформації у фермерські господарства

і набуттям статусу «сімейних ферм». Незважаючи на відверту недосконалість відповідних законопроектів, практичну відсутність реальних стимулів (окрім створення системи заборон для господарської діяльності «неофіційних фермерів»), держава починає усвідомлювати, що сліпе запровадження принципів ліберальної парадигми для аграрного сектору призводить до відсутності державного контролю на селі як за економічними, так і за соціальними процесами. Саме тому фермерське господарство як інститут має розглядатися в якості базової складової процесу сталого розвитку галузі за умов забезпечення його діяльності на засадах високо товарності та конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

1. Горшенин В.Ф. Методология институционального подхода в управлении // Вестник ЧелГУ. — 2003. — 1. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-institutsionalnogo-podhoda-v-upravlenii>. 39

2. Дубініна М. В. Управління інституціонально-структурною трансформацією аграрного сектору економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. - 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / М. В. Дубініна. – Миколаїв : МНАУ, 2014. – 44 с. 54

3. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституційний аспект: монографія/[Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706с.

4. Иншаков О.В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/178/727/1217/004.INSHAKOV.pdf> 79

5. Коваленко Н.В. Сучасна держава як ключовий економічний інститут [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

<http://ukrmodno.com.ua/health/viznachen-chinniki-ta-osnovni-napryamki-transformaciyi-ekonom/main.html> 94

6. Лозинська Т.М. До проблеми вживання термінів "інститут" і "інституція" в контексті інституціонального аналізу / Т. М. Лозинська // Бізнес Інформ. - 2014. - № 7. - С. 8-13. 115

7. Півторак В. С. Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві / В. С. Півторак. - К. : ННЦ ІАЕ, 2014. - 52 с. 147

8. Разов П.В. Институциональный подход и возможности его применения в социологии управления/П.В. Разов // Армия и общество. – 2012. - №3 (31).- С.19-23. 168